

L'Acadèmia de Ciències Mèdiques durant la Guerra Civil i la immediata postguerra

Carles Hervás i Puyal, Josep M. Calbet i Camarasa

Societat Catalana d'Història de la Medicina. Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears. Barcelona.

Nota: Aquest article es basa en la presentació feta el dia 1 de febrer de 2022 a la Taula rodona "L'Acadèmia i la medicina catalana i europea del seu temps", dins del Cicle de conferències organitzat amb motiu de la celebració del 150 aniversari de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears.

Resum

La Guerra Civil (1936-1939) va significar un esdeveniment d'efectes devastadors sobre el funcionament i les activitats de tota mena d'institucions i organismes situats a Catalunya. L'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears no va ser una excepció; en aquest article es fa una revisió dels efectes de la guerra sobre la vida de la institució i les dificultats de la represa un cop acabat el conflicte.

Introducció

La Guerra Civil Espanyola ha estat considerada com un conflicte ideològic d'abast mundial. Un dels trets més clarament identificable entre els insurrectes va ser el seu profund anticatalanisme. I l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, institució de caire científic i cultural però que sempre s'havia significat en la defensa de la personalitat catalana, va ser una de les moltes víctimes d'aquella agressió implacable. Revisarem com es va veure afectada la vida social i econòmica, les activitats científiques i les publicacions, així com els difícils i delicats intents de tornar a una certa normalitat en els primers anys després de la finalització de la guerra i la consolidació del règim franquista.

La Junta de Govern

Des del 1934, Boi Guilera i Molas era el president de l'entitat llavors coneguda com Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya. També formaren part de la Junta Agustí Amell i Sans, Pere Babot i Boixeda, Carles Carceller i Blay, Jaume Elias i Jornet, Enric Fernández i Pellicer, Jaume Guerra i Estapé, Ricard Moragas i Gràcia,

Josep M. Roca de Vinyals, Alfred Rocha i Carlotta, Lluís Sayé i Sempere i Miquel Torelló i Cendra, entre d'altres. Durant els primers mesos de la guerra no es produeix cap canvi en l'òrgan de govern i no és fins el 7 d'octubre de 1936 quan es convoca una Junta de Govern extraordinària i es fa una renovació parcial dels seus càrrecs. Pel de president fou escollit el catedràtic Antoni Trias i Pujol, que acceptà "com un gran honor la tasca que li pugui reportar el càrrec". Altres membres de la nova Junta foren: Antoni Esteve i Subirana, com a vicepresident, Miquel Taverna i Torm, vicesecretari, Manuel Miserachs i Rigalt, secretari d'actes, Manuel Piera i Flo, tresorer, Antoni Oriol i Anguera, conservador de museus, Modest Casanovas i Viadé, bibliotecari, i Xavier Vilanova i Montiu, vocal segon¹.

El 14 de juliol de 1937 hi hagué una altra renovació parcial de la Junta. Aquest cop van entrar Josep A. Armengol de Llano, Anton Cid i Pla, Ferran Faixat i Pla, Albert Folch i Pi, Ignasi Orsola i Martí, Pere Pujol i Casals, Francesc X. Queraltó i Guàrdia, Jaume Sabater i Vallés i Conrad Xalabarder i Puig.

La darrera renovació va tenir lloc el 19 d'octubre de 1938, quan el signe del desenllaç de la guerra ja era evident per a tothom. Tot i que hi va haver una proposició per tal que, donades les circumstàncies del moment i la bona gestió duta a terme per la Junta, continuessin els seus membres en els mateixos càrrecs, Antoni Trias rebutjà la proposta i demanà que es fes el canvi reglamentari. El 3 de novembre fou elegit nou president Joan Soler i Julià (que, des de l'assassinat del president del Fútbol Club Barcelona Josep Sunyol i Garriga l'agost de 1936, era també membre del consell directiu provisional d'aquesta entitat esportiva). Soler i Julià ocupà el càrrec el 28 de novembre i acompanyaren al nou president Josep A. Armengol de Llano, Pau Cartaña i Castella, Ricard Deulofeu i Cardona i Adolfo Ley i Gracia, com a secretari d'actes. El fi de la guerra suposà també la dissolució d'aquesta darrera Junta.

La qüestió econòmica

L'Acadèmia basava la seva economia en les quotes dels seus membres. Per tant, les variacions en el nombre de so-

Correspondència: Carles Hervás i Puyal
Padilla 236, 4t-1a
08013 Barcelona
Tel. mòbil 699 789 680
Adreça electrònica: chervaspuyal@gmail.com

cis eren determinants. El juliol de 1936, l'Acadèmia disposava de 475 socis numeraris que aportaven 120 pessetes anualment cada un d'ells i 225 agregats que cotitzaven 15 pessetes, la mateixa quota que els 120 forans. A més, hi havia 45 numeraris amb una aportació reduïda de 60 pessetes anuals.

Quan esclatà la guerra, la institució va patir una dispersió dels seus membres i una disminució en les cotitzacions que va repercutir molt negativament en l'economia de l'entitat. La disminució del nombre de socis es va produir per diferents motius: alguns van demanar de forma voluntària la baixa, d'altres van ser desplaçats al front i una altra part van ser considerats com a desapareguts, bé perquè es van passar a la zona del govern de Burgos o perquè van ser víctimes de la violència revolucionària d'aquells primers mesos. Entre aquests darrers trobem Miquel Torelló i Cendra, membre de la Junta de Govern que va ser assassinat mentre era metge del balneari de Vallfogona de Riucorb.

El dèficit econòmic es va anar acumulant a mesura que la guerra continuava. Entre els mesos de juliol i octubre de 1936 s'havien cobrat 4.296 pessetes per mes, però s'havien pressupostat uns ingressos de 5.800 pessetes mensuals. Aquesta considerable diferència en sentit negatiu va ser deguda a diferents motius. A més de la disminució del nombre d'associats, hi va haver societats adherides, com les de Pediatria o Cirurgia, que no van pagar res a l'Acadèmia durant els anys 1936 i 1937. Tampoc van funcionar satisfactòriament les ajudes oficials. Només la Conselleria de Cultura va fer arribar a l'Acadèmia una subvenció semestral de 500 pessetes.

D'altra banda, i a conseqüència de circumstàncies derivades de la situació de guerra, l'Acadèmia hagué d'afrontar una sèrie de despeses no previstes i totalment atípiques; entre elles, el sou que cobraven els milicians responsables de la seguretat del Casal del Metge. Aquesta càrrega, però, es va distribuir a parts iguals entre el Sindicat de Metges, el Col·legi i l'Acadèmia.

L'asfíxia econòmica va arribar a l'extrem que no es podien pagar les subscripcions a les revistes. Si l'Acadèmia va poder subsistir en aquelles condicions va ser gràcies al generós esforç que van fer alguns acadèmics i, especialment, alguns membres de la Junta de Govern, esforç econòmic individual que ja tenia antecedents en altres èpoques no tan compromeses.

Activitats científiques

Malgrat les difícils circumstàncies, l'Acadèmia no va interrompre les seves activitats científiques, intentant així donar una certa sensació de normalitat. En general, però, la temàtica de tots els actes programats es va veure estretament lligada a les principals preocupacions derivades de la situació bèl·lica.

Durant el mes de desembre de 1936 s'organitzà una sèrie de conferències relacionades amb la patologia que va generar la guerra. Cal destacar la intervenció de Josep Trueta sobre les "Fractures en temps de guerra", un tema sobre el que havia fet una recent publicació a la *Revista de Cirurgia de Barcelona*². També va tenir especial ressò una sessió en la qual participaren dos hematòlegs, Ricard Moragas i Gràcia, que parlà sobre "Les tècniques de transfusió sanguínia en temps de guerra" i Manuel Misrach i Rigalt, que va descriure l'"Organització dels serveis de transfusió en temps de guerra". Ambdues conferències es van publicar posteriorment a la revista *La Medicina Catalana*^{3,4}.

Al llarg dels mesos de gener i febrer de 1937 continuà el cicle sobre temes relacionats amb la medicina i la cirurgia de guerra. Es parlà de diversos tipus de traumatismes i, en sessions diferents, intervingueren Francesc Domènech i Alsina, que parlà sobre els traumatismes abdominals, Adolfo Ley i Gràcia, que ho feu sobre els cranioencefàlics, i Antoni Trias i Pujol sobre els toràcics. També foren abordats altres problemes, com la tuberculosi pulmonar per part de Conrad Xalabarder i Puig, la protecció social de l'infant abandonat a cura de Joan Córdoba i Rodríguez, problemes dietètics per Albert Folch i Pi i les neurosis de guerra per part del psiquiatre Ramon Sarró i Burbano.

Una iniciativa, que semblava que havia de tenir una bona acollida, fou la idea de donar al llarg del mes de desembre de 1936 unes conferències de divulgació sanitària relacionades amb la situació de guerra que es vivia i que serien transmeses a través de la ràdio. Estava previst que hi participessin els metges Pere Gabarró i Garcia, que parlaria sobre les primeres cures als ferits de guerra, Antoni Valls i Conforto sobre la profilaxi de les malalties infeccioses, i Antoni Oriol i Anguera sobre els gasos tòxics en la guerra, entre d'altres.

Però els promotors van trobar una dificultat inesperada, derivada d'un obstacle administratiu. Al tractar-se d'una iniciativa dirigida al públic en general i que sortia de l'àmbit estrictament acadèmic, havia de ser sotmesa a la consideració de la Secció d'Informació i Propaganda del Consell de Sanitat de Guerra, l'organisme dependent de la Conselleria de Defensa que en aquells moments controlava tots els aspectes de la vida pública relacionats amb la situació de conflicte bèl·lic. I la resposta va ser negativa. En carta del 4 de desembre del 1936, Gabriel Capó, secretari del Consell, comunicava a la presidència de l'Acadèmia que les conferències havien estat desautoritzades "amb l'únic objectiu d'evitar confusions i equívocs entre la gran massa de públic profà en matèries de ciència mèdica o química, puix que en els moments actuals transcendents que viu el nostre país s'imposa una unitat de directives i una coordinació d'instruccions i normes que, en els aspectes

tes al·ludits, cauen de ple dintre la competència exclusiva del Consell de Sanitat de Guerra”.

L'únic resultat d'aquell projecte fallit fou l'aparició d'un opuscle sobre la protecció en front d'un atac aeroquímic que Antoni Oriol i Anguera va aconseguir publicar aprofitant que actuava com element tècnic a la Secció de Defensa Passiva, relacionada amb el Consell de Sanitat de Guerra⁵.

El premi de la Generalitat

Al llarg de la seva història, l'Acadèmia havia ofert diversos premis. Però l'any 1937 aconseguí que la Generalitat es fes càrrec de la dotació econòmica, mentre que la institució establiria les bases i atorgaria el premi. Es donaria a la millor aportació científica en relació amb la guerra que, al mateix temps, representés una temptativa de millorar els desastres derivats del conflicte.

Al premi es van presentar cinc treballs i van rebre el premi *ex aequo* un de Frederic Duran i Jordà sobre l'“Organització del Servei de Transfusions de sang al front” i un altre firmat per Joaquín d'Harcourt, Albert Folch i Pi i Joan Bofill i Deulofeu, que duia per títol “Contribució a l'estudi de l'etiologia i patologia dels trastorns tròfics de les extremitats produïts pel fred”. Quan Duran i Jordà va conèixer la resolució del tribunal qualificador, va renunciar al premi. L'altre treball, que va ser declarat guanyador, recollia l'experiència dels seus autors durant la batalla de Terol i fou publicat posteriorment a la *Revista de Sanidad de Guerra*⁶.

Els Annals de Medicina

La revista de l'Acadèmia es va publicar fins el mes de març de 1936. Amb l'esclat de la guerra es va interrompre el tiratge habitual. Estava prevista la publicació d'articles corresponents a l'any 1935, però l'incendi de la impremta on s'editava la revista provocà la destrucció dels originals i de tot el material gràfic ja preparat. Amb la col·laboració dels propis autors es van recuperar, en part, aquells treballs i es va poder elaborar un número extraordinari que, amb l'ajuda financera dels laboratoris Andrómaco, va veure la llum ja ben avançada la guerra⁷. Els Annals de Medicina ja no van tornar a sortir fins uns anys després d'acabar el conflicte. La revista es publicà de nou el 1944 conservant la numeració dels volums, però havent canviat el nom pel de *Anales de Medicina* i essent redactada totalment en castellà.

La biblioteca

Durant els fets luctuosos de la primera setmana de maig de 1937, resultà avariat l'armari dels *Annals*, així com les portes d'entrada de la biblioteca i les de la pròpia Acadèmia. Malgrat aquestes adverses condicions sorgides per la contesa bèl·lica, la institució tingué una viva preocupació

per mantenir i augmentar el que sempre havia considerat el seu més estimat patrimoni: la biblioteca. Tot i la cura dels membres de la Junta de Govern, no es va poder evitar la desaparició d'una certa quantitat de volums. Però també van entrar durant la guerra uns 4.300 llibres i opuscles procedents, la majoria, dels donatius de diversos metges, com els doctors Manuel Corachan i García, Pere Domingo i Sanjuan, Àngel Ferrer i Cagigal i Emili Roviralta i Astoul, entre d'altres.

Un greu perill per a l'Acadèmia foren els bombardejos a què era sotmesa Barcelona. La proximitat de l'entitat al Palau de la Generalitat i al quarter central de la policia feia témer la desaparició física de l'edifici seu de la institució. Per aquest motiu es va pensar en traslladar la biblioteca a un lloc més segur, en concret, a la Facultat de Medicina. Però el cost de les despeses del trasllat va representar un obstacle econòmic difícil d'assumir en aquelles circumstàncies i l'operació mai es va dur a terme.

La difícil represa

El febrer de 1939, ocupada Catalunya per l'exèrcit franquista, un gran nombre de metges de vàlua científica indiscutible van passar a l'exili i molts altres van quedar condemnats a un exili intern. Entre ells, el que havia estat president de la institució, el professor Antoni Trias i Pujol i altres estrets col·laboradors com Antoni Oriol i Anguera, Albert Folch i Pi, Lluís Sayé i Sempere o Francesc Domènech i Alsina. Totes les institucions que, com l'Acadèmia, s'havien significat en la defensa de la personalitat catalana, foren anul·lades.

Però algunes persones, que van decidir mantenir-se dins aquella Catalunya sotmesa, intentaren evitar la desaparició definitiva de l'Acadèmia tot i acceptant les imposicions del “nou ordre”. Amb aquest propòsit, el mes de juny de 1939 un petit comitè format per Agustí Pedro i Pons, Diego Ferrer i Fernández de la Riva, José M. Simarro i Puig i Luís Rosal i Catarineu van decidir endegar de nou l'activitat de l'entitat amb una altra ideologia i sota el control ferotge del poder polític i militar imperant. Ara la institució seria simplement *Academia de Ciencias Médicas*, acceptant la prohibició d'esmentar el nom de Catalunya acompanyant al de la nova corporació. El 27 de febrer de 1940 es va reunir de nou el comitè i una junta consultiva presidida per Pedro i Pons. A iniciativa del president es va prendre la decisió de crear *Asociaciones de Especialistas*, que havien de substituir les velles societats mèdiques adherides a l'Acadèmia; cap d'aquestes associacions faria referència a la seva procedència catalana. Fins i tot un dels presents, Luis Torres Marty, que un any després marxaria voluntari amb la *División Azul*, va proposar que aquestes associacions fossin seccions de les *Asociaciones Españolas de Ciencias Médicas* respectives, amb residència a Madrid. La proposta no va reeixir, però el president va encoratjar a

organitzar “las Asociaciones pues urge dar la sensación de la verdadera normalidad en la vida de nuestra ciudad y de España”. I Agustí Pedro i Pons va acabar el seu discurs dient: “Su preciosa colaboración abrirá nuevos cauces a la actividad de la entidad que la conduzcan a días de verdadera gloria y honor para la Patria”. La seva presidència va durar gairebé vint anys.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Calbet JM. L'Acadèmia de Ciències Mèdiques durant la Guerra Civil. Gimbernat. 1997(*);27:193-204.
2. Trueta J. Tratamiento de las fracturas de guerra. Revista de Cirugía de Barcelona. 1936;(69-70):27-30.
3. Moragas R. Tècniques de transfusió sanguínia apropiades en temps de guerra. La Medicina Catalana. 1937;(47-48):17-9.
4. Miserachs M. Organització dels serveis de transfusió en temps de guerra. La Medicina Catalana. 1937;(39-40):341-5.
5. Oriol i Anguera A. Conferencia aeroquímica. Sabadell: Imp. Lino-graf; 1936.
6. D'Harcourt J, Folch Pi A, Bofill J. Contribución al estudio de los trastornos tróficos de las extremidades por enfriamiento. Revista de Sanidad de Guerra. 1938;(11-12):113-37.
7. Battestini R. L'Acadèmia de Ciències Mèdiques i la Guerra Civil. Gimbernat. 2008(**);50:167-71.